

Günümüzde Sünnetin Anlaşılması

Sempozyumu,

29-30 Mayıs 2004, Bursa

Kur'an Araştırmaları Vakfı (KURAV)'nın başlıktaki isimle düzenlediği sempozyum 29-30 Mayıs 2004 tarihlerinde Bursa'da Kurav'ın toplantı salonunda gerçekleştirildi. On üç tebliğ ve müzakereden oluşan dört oturum ile değerlendirme toplantısıyla birlikte toplam beş oturumda gerçekleştirilen sempozyumda genellikle konu başlığına uygun tebliğler sunuldu.

Açılıшта UÜ İlahiyat Fakültesi dekanı Prof. Dr. Hüseyin Algül kısa bir selamlama konuşması yaptı, ardından Vakıf başkanı Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz, Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Doç. Dr. Mehmet Görmez ve tertip heyeti adına Doç. Dr. Salih Karacabey birer konuşma yaptılar.

Bundan sonra oturumlara geçildi. Başkanlığını Prof. Dr. M. Ali Sönmez'in yaptığı ilk oturumun konusu "Hz. Peygamber-Sünnet İlişkisi" başlığını taşı-maktaydı. Bu oturumda ilk tebliği "Bir Varoluş Kategorisi Olarak Mâlâyaniyi Terk: Rivâyetlerin Müslümanın Varoluşunu Tayin Etmesinin Bir Örneği Olarak 'Mâlâyaniyi Terk' Hadisi" başlığıyla Dr. Tahsin Görgün sundu. Sempozyuma bildiri sunanlar içinde akademik ihtisas alanı hadis olmayan tek tebliğci olan Görgün, esas çalışma sahası olan din felsefesindeki birikimini de tebliğine yansıtarak Hz. Peygamber'in **cevâmiu'l-kelim** hadislerinden sayılan "Kişinin, kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi onun müslümanlığının güzelliğindedir" hadisini klasik şerh anlayışından farklı bir bakış açısıyla ele aldı. Görgün, tebliğinin başında "varoluş kategorisi" terimiyle ne kastettiğini örneklerle açıklayıp herhangi bir kelimenin sözlük anlamının ötesinde onu kullananların din, kültür ve yaşayışlarıyla irtibatlı olarak bir kavramsal içerik kazandığını belirtti. Ona göre, meselâ "anne", "baba", (veya annelik veya babalık), "komşu", "eş", "arkadaş", "dost", "havf", "recâ" gibi kelimeler, sadece kelime olarak kalmamakta, bunun ötesinde kavramsal bir içeriği de bulunan terimler şeklinde kullanılmaktadır. Kavramsal içeriği olan terimi sıradan bir

kelimeden ayırmanın en kısa yolu, söz konusu kelimenin öğrenilmesi ve kullanılmasının kendisi ile birlikte insanda belirli bir davranış şeklini de getirip getirmediğine bakmak olarak belirlenebilir.

Bu açıdan "mâlâyani" terimi de bir kavramsal içerik olarak açık bir şekilde insanın etrafı ile ilişkisi hususunda, ona bir tavır önermektedir. Bu tavır, kişinin kendisini ilgilendirmeyenden uzak durmasının dininin "hüsnünden" olması ile alakalıdır. Daha sonra tebliğci söz konusu hadisin kişiye yansımalarını ele almış ve bu konuda açıklamalar yapmıştır. Anılan hadis, İmam Ebû Hanîfe'ye nispet edilen, "kişinin lehinde ve aleyhinde olanı bilmesi" şeklindeki fıkıh tanımının da esasını oluşturmuştur. Keza bu hadisin müslüman toplumlardaki eğitime etkileri de dikkate değerdir. Müslümanın kendisini öncelikli olarak neyin ilgilendirmesi veya ilgilendirmemesi gerektiği üzerinde durulmuş ve bu yönden insanı en fazla ilgilendiren hususların, onun ahiretteki kurtuluşuna vesile teşkil edecek ameller olduğu kabul edilerek, bu amellerin gerçekleştirilmesi yönünde çaba sarfedilmesinin lüzumuna dikkat çekilmiştir.

Öte yandan bir ilim talebesinin, bir ilmi öğrenmeye yöneldiğinde ilk bilmesi **gereken**, o ilmin onun **ilgilenmek istediği** olup olmadığını tespit etmesidir. Aynı şekilde mâlâyaniyi terk, özellikle tasavvufta daha da vurgulanarak, mâsivâyı terk olarak anlaşılması; dünya ile sırf dünyalık elde etmeye yönelik bir irtibat, mâlâyani ile uğraşmak kabul edilerek, reddedilmiştir. Görgün Batı medeniyetinde meselenin "bilgi ile ilgi arasındaki irtibat" açısından ele alındığını Heidegger ve Foucault'un eserlerinden hareketle kısaca izah etmiştir. Netice itibarıyla tebliğciye göre, hadisleri anlamak, sadece söylenmiş olan bir sözü anlamak olmayıp, bunun ötesinde bir hayat tarzı ve bir varoluş şeklini yaşamak anlamına gelmektedir. Kişinin "mâlâyani"yi terk etmesi ile ilgili hadis anlamak demek, sadece onunla dar anlamı ile ne kastedildiğini tespit etmek olmayıp, bunun ötesinde insanın kendisini neyin ilgilendirdiği hususunda bir zihin açıklığına sahip olması ve kendisini ilgilendirmeyenden uzak durmasıdır.

Sayın Görgün'ün tebliğini müzakere eden Yrd. Doç. Dr. Kemal Ataman'a göre tebliğ, hadisin nasıl anlaşılıp müslümanların hayatlarına tatbik edilebileceği konularını klasik din eğitimi ve tasavvuf geleneğine müracaatla ve felsefi bir bakış açısıyla ele alması yönüyle önemli bir teşebbüs olarak görülebilir. Ancak tebliğin başlığını oluşturan kavram ve terimlerin (varoluş, varlık, kategori) anlamlarının felsefe geleneğinde bile tartışılmakta olduğu gerçeği tebliğin vermek istediği mesajı gölgelemiş izlenimi vermektedir. "Kişiyi ne ilgilendirmekte ve ne ilgilendirmemektedir" "İlginin ölçüsü nedir ve bu ilgiye bir ölçü konulabilir mi gibi cevap aranması gereken sorular net bir şekilde belirlenmişken (s.4) tebliğin en azından bir bölümü bu sorulara verilebilecek cevaplara ayrılmalıydı; zira tebliğin konusu 'mâlâyani'yi terk hadisidir, ve 'mâlâyani'nin ne olduğu konusunun anlaşılmasında bu sorular önemlidir. Hadisçilerin bazı hadislerle eleştirel yaklaşımını (bazı hadislerin, zayıf, hasen, ahad olarak

nitelendirmeleri) bizim dünyamızı teşkil eden bazı temel kategorilerimiz için bir tehdit olarak göstermek bizi, gelenek içinde yaşayıp geleneğin bazı unsurlarını eleştirel bir bakış açısıyla ele alıp alamayacağımız (Gadamer-Habermas tartışması) sorusunu yeniden düşünmeye sevk etmektedir.

Bu oturumun ikinci tebliği Yrd. Doç. Dr. Aynur Uraler tarafından “Hz. Peygamber’in Yanlış Anlaşılma Endişesine Dayalı Uygulamaları” başlığı ile sunuldu. Uraler, kaynaklarımızda Hz. Peygamber’in yaptıkları yanında yapmayı terk ettiği işlerin de bulunduğunu, yapmayı arzu edip terk ettiklerinin her birinin ayrı gerekçelere dayandığını, bu gerekçelerden birinin de “yanlış anlaşılma endişesi” olduğunu ifade ederek tebliğini iki örnek üzerinden sundu. Birincisi, Hz. Peygamber’in münafık olduklarını bildiği ve yaptıklarıyla ölüm cezasını hak ettikleri halde “*İnsanların, Muhammed artık dostlarını öldürüyor demelerinden korkuyorum*” buyurarak münafıkları öldürmekten kaçınmış olması, ikincisi ise Kâbe’nin yeniden inşası ile ilgili hadistir. Değişik kaynaklarda geçen rivayetlerdeki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, Hz. Peygamber, hanımı Hz. Âişe’ye Kureyşlilerin Kâbe’yi tamir ettiklerinde, maddî imkansızlıklar dolayısıyla Hz. İbrâhîm’in yaptığı temellere nisbetle noksan tutarak kısa yaptıklarını anlatmış, onların küfürden yeni kurtulmuş olmaları sebebiyle kalplerinin yadırgayacağı endişesinden dolayı Kâbe’nin temellerini Hz. İbrâhîm’in yaptığı temellere çekmediğini belirtip, böyle bir kaygısı olmasa bunu yapacağını ifade etmiştir.

Uraler tebliğinde daha çok ikinci örnek üzerinde durarak bu olayı değişik açılardan değerlendirmeye tabi tuttu. Buna göre, câhiliyye dönemi Mekke toplumunda Kâbe’nin önemi ve konumu, yeni müslüman olanların bazı değişiklikleri henüz kaldıracak olgunluğa ulaşmamları, İslâm’ın kesin olarak yasaklamadığı konularda toplumun âdetlerinin de dikkate alınması gerektiği ve maslahat prensibinin de bunu öngörmesi Hz. Peygamber’in arzu ettiği bu değişikliği yapmasına engel olmuştur. Tebliğci irdelediği bu olaydan çıkarılabilecek sonuçları da geniş bir şekilde ortaya koydu. Özetle belirtmek gerekirse, hadis ve sünnet iyi anlaşılmalı ve İslâm anlatılırken muhatapların durumu göz önünde bulundurulmalıdır. Hz. Peygamber bu olayda liderlik vasfının stratejisi gereği davranmış, dine zarar vermedikçe belli konularda kamuoyunun fikrini esas almış, din ile çatışmayan kültür değerlerini, örf ve âdetleri benimsemiştir. Hz. Peygamber Kâbe’de bir değişikliğe gitmemekle İslâmiyet’in tevhid geleneğinin bir devamı olduğunu göstermiştir. Zira o sıradaki şekli, ilk haline göre biraz dar tutulmuş olsa da, Kâbe aynı Kâbe’dir. İlk peygamberden son peygambere kadar onun kutsal Kâbe oluşunda bir şüphe yoktur.

Bu tebliği müzakere eden Dr. Abdullah Karahan, konunun iyi seçildiğini ancak konu seçimindeki isabetli düşünce ve buna seçilen başlık ile konunun işlenişinin birbiriyle uygun gözükmediğini, kanaatine göre bunun en önemli nedenin araştırmanın ilgisiz bir temele oturmuş olması ve seçilen örneklerin

konuyla irtibatlarının zayıflığı olduğunu belirtti. Karahan’a göre tebliğe esas teşkil eden iki örnekten birincisi olan “Hz. Peygamber’in münafıkları öldürmekten çekinmesi” hususu yanlış anlaşılma ile ilgili bir uygulama değildir. Resûlüllah (s.a.) yanlış anlaşılmaktan çekindiği için değil, o konunun siyasî yahut başka bir amaçla istismar edilip, kamuoyunun yanlış yönlendirilmesi ve böylece dinin tebliğine bir zarar gelmesinden endişe duyduğu için münafıkları öldürmekten vazgeçmiştir. Kamuoyunun yanlış yönlenebilmesi, yanlış anlamayla alakalı gibi gözükabilir, ancak o da Hz. Peygamber’in davranışından yahut sözünden kaynaklanan değil, başkalarının müdahalesiyle meydana gelen bir durumdur.

Tebliğin ana iskeletini oluşturan “Kabe’nin yıkılmasından vazgeçilmesi” örneği de Karahan’a göre konuyla doğrudan ilgili değildir. Orada da, Mekke toplumunun Kâbe’ye kutsal bir yapı gözüyle bakmaları nedeniyle, hem yeni Müslüman olanların hem de İslâmiyet’i henüz kabul etmemiş bulunanların kararlarını menfi yönde etkilemekten kaçınmak gibi siyasi bir uygulama söz konusudur. Karahan, müzakeresini konu başlığına daha uygun olacağını düşündüğü birkaç örnek vererek bitirdi.

Bu oturumun son tebliğini “Sünnet ve Hadislerin Anlaşılmasında Ehl-i Hadis’in Beşerüstü Peygamber Tasavvurunun Etkisi” ismiyle Yrd. Doç. Dr. H. Musa Bağcı sundu. Bağcı, tebliğin başında Ehl-i hadisin başı çektiği beşer üstü peygamber tasavvuru ve bu tasavvurun oluşmasındaki zihinsel altyapıyı irdeledi. Ona göre, Ehl-i hadisin beşer üstü peygamber tasavvuru, Allah ve alem anlayışı, onların sünnet/hadisleri doğru anlama ve yorumlamalarını olumsuz anlamda etkilemiştir. Bu nedenledir ki, Ehl-i hadis, Hz. Peygamber’in normal beşeri bir davranışını veya fizikî-biyolojik bir vasfını mucizevî bir şekilde anlayıp yorumlamıştır. Ehl-i hadisin bu bakış açısı tarihi süreç içerisinde bir zihniyet ve dünya görüşü haline gelip aklın ve bilginin hakim olduğu yüzyıllımızda bile İslâm toplumlarında egemen bir anlayış olarak kendini göstermektedir. Bağcı’ya göre bugün İslâm dünyasına egemen olan bu peygamber tasavvuru Kur’an’ın evren ve insan anlayışından uzak, akıl ve mantık dışı/ötesi ve mitolojik bir yapıya sahiptir. Epistemolojik ve metodolojik bakımdan ise Kur’an’a aykırı bilgi kaynaklarından, kaynağı ve sıhhati şüpheli nakil ve rivayetlerden beslenen, nakilci, seçmeci ve eleştirel olmaktan uzak, literalist bir niteliktedir.

Tebliğci bu tür peygamber tasavvuru ve zihinsel yapının sünnet ve hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasında meydana getirdiği problemlerin anlaşılması için üç örnek üzerinde durmuştur. Bunlar **reddü’ş-şems** hadisi olarak şöhret bulan, Hz. Peygamber’in başı Hz. Ali’nin kucağında iken vahiy gelmesi sebebiyle Hz. Ali’nin ikinci namazını kaçırması üzerine Allah Rasûlü’nün duasıyla güneşin battığı yerden geri gelmesi olayı; Hz. Peygamber’in önünü gördüğü gibi arkasını da gördüğünü beyan eden hadisler ve son olarak Ehl-i

hadisin “nübüvvet mührü” diye nitelendirdiği Hz. Peygamber’in iki omuzu arasında bulunan “et ben”i konu alan rivayetlerdir. Ehl-i hadisin sünneti/-hadisleri yukarıda verilen şekliyle anlaması, Hz. Peygamber’in fiziki-biyolojik açıdan mucizevî ve mitolojik vasıflara sahip olduğu ve her zaman ve zeminde olağanüstü mucizeler gösterebilme özelliğinin kendisine Allah tarafından verildiği inancıdır. Bunun bir neticesi olarak Ehl-i hadis peygamberliğin dayandığı mucizelerin imkanını savunmak amacıyla nedenle sonuç arasındaki zorunlu ilişkiyi ve nedendeki gücü reddetmektedir. Dolayısıyla tahaddi (meydan okuma) içermeyen ve mucize kabul edilen pek çok hâdiseyi ihtiva eden hadisler kolaylıkla sahih kabul edilmektedir ve bu hadislerdeki olağanüstü kabul edilen olayların gerçekliğine inanılmaktadır.

Bağcı, bu yanlış peygamber tasavvurunun Kur’an esas alınarak düzeltilmesi gerektiğini belirtip, Kur’an merkezli peygamber tasavvurunun bünyesinde üç unsurun bulunmasını lüzumlu görmüştür. Birincisi, bu tasavvurda Hz. Peygamber’in vahiy alan bir elçi olması dışında mucizevî ve mitolojik niteliklerden arındırılmış olmasıdır. İkinci önemli husus, peygamber tasavvurumuzda diğer bütün varlıkların bağlı olduğu gibi Hz. Peygamber’in de tabii ve sosyal yasalara (sünnetullah) bağlı olduğunun kabul edilmesidir. Bir üçüncü önemli husus ise, Sünnetin/hadislerin bir kısmı vahiy temelli olmakla beraber tamamının vahiy kaynaklı olmadığı gerçeğinin göz önünde bulundurulmasıdır.

Yrd. Doç. Dr. Musa Bağcı’nın tebliğini, Doç. Dr. Ahmet Yücel’in mazereti sebebiyle katılamaması üzerine, Yrd. Doç. Dr. Erdinç Ahatlı müzakere etti. Ahatlı, tebliğ sahibinin, İslâm dünyasında peygamber tasavvurunu büyük ölçüde sünnetin tamamının vahiy ve Hz. Peygamber’in de her dem mucize gösteren birisi olarak kabul eden birinci görüşün oluşturduğunu; bu nedenle tebliğde anılan görüşün yanlışlıklarını ortaya koyan üç örnek seçilerek konunun işleneceğini ifade eden beyanlarını eleştirdi. Ahatlı, bu görüşün ispata muhtaç keskin bir iddia olduğunu belirtip daha kabul gören görüşün; Hz. Peygamber’in sünnetinin tamamının vahiy mahsulü değil, ancak Allah’ın muradına uymayan bir durum söz konusu ise, O’nun (s.a.) kendi içtihadıyla yaptığı sünnetin düzeltilerek vahyin kontrolünden geçtiğini ifade eden anlayış olduğunu söyledi. Keza Allah Rasulü’nün hayatı da baştan sona mucizelerle şekillenmeyip O (s.a.), diğer peygamberler gibi mucize de göstermiştir.

Ayrıca Ahatlı, Bağcı’nın tebliğinde Ehl-i hadis olarak tanımladığı kesim ve onların peygamber tasavvuru şeklinde takdim ettiği portrenin Ehl-i rey mukâbili kullanılan yerleşik anlayışla daha çok örtüştüğünü söyledi. Zira, Ahatlı’ya göre tebliğci, ameli mezhepler açısından Ehl-i hadisi çerçevelendirirken Mâliki ve Hanefileri dışarıda bırakıp Şâfiî, Hanbelî ve Zâhirîleri almış; buna mukâbil Eş’arîlik ve Mâtürîdîliği Ehl-i hadis’in itikadî mezhepleri içerisinde saymıştır. Dolayısıyla kavramların tam oturmadığı ve Ehl-i hadisin sanki Ehl-i sünnet yerine kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan tebliğ sahibinin iddiasını ispat maksadıyla seçtiği rivâyet örneklerinin isabetli olmadığını söyleyen Ahatlı, tebliğde Bağcı’nın birinci örnek olarak verdiği reddü’ş-şems hadisinin kabulü konusunda muhaddisler arasında bir ittifakın olmadığını ifade etti. Nitekim, bu rivâyeti, hadis usûlü ifadesiyle sahih değil en fazla hasenlik derecesine çıkararak muhaddisler yanında İbnü’l-Cevzî, İbn Arrâk, İbnü’l-Kayyim ve Şekvânî gibi âlimlerin mevzuat eserlerine alıp uydurma sayanların da bulunduğunu ifade eden Ahatlı, anılan rivâyeti İbn Teymiye ve Zehebî gibi önemli alimler de uydurma kabul ettiklerine göre, nasıl oluyor da bunun “Ehl-i hadis”in peygamber tasavvuruna örnek olarak verildiğine şaşıtığını belirtti. Halbuki, ona göre, eğer varsa böyle bir örnek, en azından muhaddislerin kâhir ekseriyetinin kabul ettiği bir rivâyet olmalıdır.

Ahatlı tebliğ hakkındaki değerlendirmesini şu ifadelerle tamamladı: “Sonuç olarak bu tebliğ, Ehl-i hadis kavramına çizdiği çerçevedeki tutarsızlık ve seçilen örneklerdeki isabetsizlik açısından Bağcı tarafından yeniden gözden geçirilmeye muhtaç görünmektedir. Ayrıca tebliğin sonundaki öneriler bölümünün birincisinden anlaşıldığı kadarıyla tebliğ sahibi, Kur’an’ın müşriklerin mucize taleplerini reddetmesinden hareketle Hz. Peygamber’in hissî mucizelerini kabul etmediği izlenimini vermektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, bu bakış açısı, pek çok rivâyeti değerlendirmede köklü bir değişiklik demektir. Dolayısıyla söz konusu bakış, gelenekteki hissî mucizelere ve gaybî haberlere dair rivayetleri ve tabiatıyla buna dayalı olarak İslâm alimlerinin yaptıkları açıklamaları daha baştan olumsuzlamaktadır.”

Öğleden sonra günün ikinci oturumu Prof. Dr. Abdullah Aydınlı’nın başkanlığında “Ravi-Rivayet İlişkisinin Sünnetin Anlaşılmasındaki Rolü” üst başlığı ile gerçekleştirildi. Bu oturumda ilk tebliği Doç. Dr. Bünyamin Erul “Yorum-Rivayet İlişkisi: Yorumun Rivayete Katkısı ve Rivayetin Yoruma Etkisi” ismiyle sundu. Erul, tebliğinde sahâbenin Hz. Peygamber’i, dikkatle izlemelerine ve dinlemelerine rağmen, sünnet ve hadisleri almaları ve nakletmeleri esnasında kendi değerlendirmelerini ve yorumlarını da katabildiklerini örneklerle anlattı. Tebliğciye göre, sözkonusu değerlendirme ve yorumların rivayetlere girmesi yahut rivayetleşmesi, tâbiûn ve sonrasında devam etmiştir. Ancak, hadisçilerin sahâbenin adaletini dikkate alıp, onların zabtını fazla nazar-i itibara almamaları, onlardan gelen rivayetlerle yorumların karışmasına neden olmuştur.

Erul, yorumun rivâyet haline gelmesinin gerekçeleri olarak; zabt kusurları, yanlış anlama ve yanlış çıkarım, özel bir durumun genelleştirilmesi, problemi gidermeye yönelik tevîl, farklı değerlendirme (ta’lîl), hadiseyi hadisleştirme, nebevî uygulamayı hadisleştirme, ravinin değerlendirmesinin metne karışması gibi hususları belirtti ve bu hususları tespit ettiği örneklerle açıkladı. Tebliğci yorumun hadisleştiğinin nasıl bilinebileceği sorusuna dört yöntem önerdi. Buna göre, rivâyetler arası mukayese yapılmalı, rivâyetlerdeki ref, vakf ve kat

ihtilafları dikkate alınmalı, metin ve muhtevadaki üslup değerlendirilmeli, son olarak da muhtevadaki çelişkiler dikkate alınmalıdır.

Eru'l'a göre, yorumların rivayetleşmesi ve kabul görerek herhangi bir hadis kaynağına girmesinden sonra, sıra o rivayetin yorumuna gelmektedir. Artık onun yorum değil de, Hz. Peygamber'den nakledilen bir hadis olduğunu düşünen şârihler yorumu tekrar yorumlamaktadırlar. Bu hususta rivayetin sened ve metin kritiği kadar nassın gücü, bir başka deyişle Hz. Peygamber'in dindeki konumu, hadis imamlarının otoriteleri ve eserlerinin karizmaları, tevâtür, telakki bi'l-kabûl, muttefakun aleyh ve sıhhat değerlendirmeleri, mezhebin usûl ve içtihadına göre değerlendirme gibi hususların etkili olduğu görülmektedir. Bu eksikliği gidermek için sahâbe ve sonrası dönemlerde bazı çabalar olsa da bunlar yeterli değildir. Nitekim sahâbeden Hz. Âişe ve mezhep imamlarından Ebû Hanîfe ve İmâm Mâlik dışında yorumun rivayetleşmesine engel olmaya çalışan kimseler de pek yoktur. Günümüze gelinecek olursa, bu sahada çalışan araştırmacılar, en azından "yorum-rivayet ilişkisi" çerçevesinde yukarıdan beri işaret edilmeye çalışılan "yorumun rivayete katkısı" ile, "rivayetin yorumuna etkisi" meselesini dikkate almalıdırlar.

Bu tebliği Yrd. Doç. Dr. Mehmet Özşenel müzakere etti. Özşenel tebliğcinin, tebliğinde rivayet olgusuna ve rivayet geleneğimizdeki bazı problemlere farklı bir açıdan bakmaya çalıştığını belirtip anladığı kadarıyla temel tezin şu olduğunu ifade etti: "Azımsanmayacak miktarda hadis, hadis değil, hadisleşmiş sahâbe yorumlarıdır; sahâbe bazı durumlarda Hz. Peygamber'den (s.a.) duyduğunu değil, kendi anlayıp yorumladığı manayı "Rasulullah (s. a.) şöyle buyurdu" diyerek hadis formunda nakletmiştir". Müzakereciye göre böyle bir hüküm, sahâbe ve onların rivayette güvenilirliği hakkında son derece ciddi bir iddia ve ithamı bünyesinde taşımaktadır. Başka bir ifadeyle bu, sahâbenin Hz. Peygamber'e söylemediği şeyi söylemiş olmaları anlamına gelmektedir. Halbuki kaynaklarımız sahâbenin Hz. Peygamber'e yalan yanlış bir şey isnad etmeme konusunda ne kadar titiz davrandıklarını, yanlış nakletme endişesiyle çok hadis rivayetinden nasıl kaçındıklarını gösteren örneklerle doludur. Peygamber hadisini nakletme konusunda böylesine hassasiyet sahibi olan sahâbenin kendi yorumunu "Peygamber şöyle buyurdu" diyerek nakledecek kadar cür'et ve cesaret sahibi ya da sorumsuz olduğunu düşünülemez. Buna mukâbil burada "yorumların hadisleşmesinden" değil, belki "hadislerin yorumlaşmasından" bile sözedilebilir. Nitekim hadis naklindeki aşırı titizliklerinden dolayı bazı tâbiûn alimlerinin naklettikleri merfu hadisi, mevkuf veya maktu olarak rivayet ettikleri, böylece hadis naklinde oluşabilecek herhangi bir hatanın Peygamber'e değil, sahâbe veya tâbiûna nispetini daha ehven gördükleri bilinmektedir.

Diğer taraftan Özşenel'e göre tebliğcinin iddiasına mesned olmak üzere verdiği örneklere genel olarak bakıldığında bunlarda onu destekleyecek unsur-

lar bulunmadığı görülmektedir. Örnek olarak tebliğ sahibinin ilk delilinde uğursuzluğun ev, kadın ve atta olduğuna dair hadisi, Ebu Hureyre'nin eksik duyduğunu Hz. Âişe tespit etmiştir. Burada esasen Ebu Hureyre tam bir hadisçi gibi davranıp objektif bir şekilde herhangi bir yorum yapmadan ve de katmadan hadisi duyduğu şekilde rivayet etmiştir ki bu da onun rivayette güvenilir olduğunu ve lafızları (ya da manayı) aynen koruduğunu gösterir. Ancak eksik duymuş olmasının yolaçtığı yanlış anlamalar, diğer sahabilerin tam nakilleriyle ortadan kalkmıştır. Görüldüğü gibi ortada yorumun hadisleşmesi gibi vahim bir durumdan ziyade hadisin tam ya da eksik nakledilmesi, unutmama, yanlışlık, idrac gibi teknik bazı meseleler bulunmaktadır. Yanlış anlamaya yönelik bazı hatalar da bu meseleye irca edilebilir. Bunların tespit ve çözümünü de zaten literatürümüzde mevcuttur.

Dolayısıyla, yapılması gereken, hadislerin nakliyle ilgili zihinlerde kurgulanan bazı düşünceleri doğrulamaya çalışmak yerine tarihi bilgi ve belgeleri objektif bir şekilde okumaya çalışmaktır. Kendi doğrularımızı tek doğru kabul edip, 1400 yıl boyunca yapılan bütün çalışmaları yanlış saymak gibi bir hataya düşülmemelidir. Tebliğ sahibinin sonuç bölümündeki hükümleri de istisnai bazı örnekleri genelleştirmesinin bir sonucudur. Sonuç olarak tebliğ geneli itibariyle tebliğ sahibinin kendisinin de belirttiği gibi, tek taraflı bir bakışla rivayetlerin nakline yorum karışması meselesini incelemektedir.

Bu oturumun ikinci tebliğini "Rivayet Farklılıkları ve Hadislerin Anlaşılmasında Rivayet Farklılıklarının Rolü" ismiyle Doç. Dr. Cemal Ağırman sundu. Tebliği girişte, Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından alınan tedbirlerle koruma altına alındığı halde sünnetin böyle bir uygulamaya tabi olmadığını, bunun sonucunda da sünnetin hemen tamamının mana ile sonraki nesillere aktarıldığını, bu sebeple hadisin en önemli problemlerinden birinin sübut, diğerinin de anlama problemi olduğunu ifade etti. Bundan dolayı her iki problemin çözümünde de rivayet farklılıklarının dikkate alınmasının ciddi önemini vurguladı.

Ağırman'a göre, öncelikle rivayetler arasındaki farklılıkların hadisin başlangıcından beri var olduğu ve hepsinin de problem olmadığı unutulmamalıdır. Anlamayı zorlaştıran ve kolaylaştıran yanlarıyla rivayet farklılıkları hadis ilmine yeni boyutlar kazandırmıştır. Kaldı ki, İslâm alimlerinin çoğunluğuna göre hadisler arasında gerçek bir çelişkiden söz edilemez. Rivayetler arasındaki farklılıkların ortaya çıkışlarının tabii ve izâfi sebepleri vardır. Tabii olanlar hadisin vürud kaynağına ait sebeplerdir. Hz. Peygamber'in içtihadında yanlış olduğu durumlara ait hadisler, dil, maksat ve üslubunun farklı değerlendirildiği hadisler, yaptıkları hakkında yeterli izah vermediği durumlar, sorulara verdiği değişik cevaplar, farklı davranışları ve genel hükümlere getirdiği istisnalar bunlara örnek verilebilir.

İzafi sebeplere gelince, bunlar ravilerden kaynaklanmaktadır; beşerî zaaf-lardan kaynaklanan hatalı veya eksik rivayetler ya da bilinçli olarak yapılan ravi tasarruflarıdır. Hocadan eksik ya da yanlış duyma, iki farklı uygulamadan birine muttali olma, Hz. Peygamber'in maksadını farklı yorumlama, her ravinin sadece gördüğünü/duyduğunu nakletmesi, hadisi vürud sebebinden kopararak aktarma, rivayeti kısmen nakletme, unutmama, kelime atlama, gramer hataları, mana ile rivayet, ihtisar, fazlalaştırma (ziyade), takdim-tehir ve tashif bu farklılıkların sebebi olabilir.

Netice olarak, rivayetler arasındaki farklılıklar hadis ilminin önemli problemlerinden biridir. Hadisleri anlamada bu farklılıkların olumsuz yansımaları olduğu gibi olumlu katkıları da vardır. Çünkü bu farklılıklardan doğan olumsuzlukları gidermeye çalışırken yine çoğu kez bu farklılıklara başvurmaktayız. Ancak bu olumlu katkıyı azami düzeye çıkarabilmek için öncelikle söz konusu farklılığın mahiyetini, ortaya çıkış sebebini, kaynağını ve şeklini tespit etmek gerekir. Çünkü her bir farklılığın kendine göre değişik bir okuma yöntemi vardır. Eğer farklılığın durumuna göre doğru bir okuma yöntemi tespit edilemezse doğal olarak hatalı bir okuma ile hatalı bir anlama ortaya çıkacaktır. Ağırman rivayet farklılıklarının tahlilinde önerdiği dokuz maddelik yöntemle tebliğini bitirdi.

Mezkur tebliği Yrd. Doç. Dr. Hayati Yılmaz müzakere etti. Yılmaz, tebliğ sahibinin dikkat çektiği hadis ilminin iki önemli problemine vurgu yaparak başladığı müzakeresine, tebliğin akışı çerçevesinde devam etti ve girişteki bazı ifadelerin izaha muhtaç olduğu, genelleme ve kapalılıktan uzak durulması gerektiğini belirtti.

Müzakereci, hadis ilminin iki probleminden sübutun doğrudan hadisçilerle ilgili olduğunu, ancak anlama probleminin ancak bütüncül bir "anlama metodolojisi" ile çözümlenebileceği üzerinde durdu. Rivayet farklılıklarının ortaya çıkış sebepleri arasında sayılan, raviye ait tabii sebepler konusunda da sahâbenin hadis rivayeti ile sonraki ravilerin rivayetleri arasında fark gözetilmesi gerektiğini vurgulayan Yılmaz, hadis rivayetinin bir disiplin olduğu dönemlerde *teknik olarak* daha sıkı şartlar aranması gerektiği halde, sahâbenin bu işi "kendi usûlünce" yaptığının göz ardı edilmemesine dikkat çekmiştir.

Yılmaz, tebliğe katkı olarak rivayet farklılıklarının yap-boz oyunundaki parçacıklara benzetilebileceği, parçaların bir araya getirilmesiyle bütünü anlaşılabilirliği örneğini sundu ve müzakeresini, tebliğin neredeyse bütünü bir tek kitaptan (Çakan, İsmail L., *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları, Muhtelifü'l-Hadis İlmi*) hazırlandığına dikkat çekerek bitirdi.

Bu oturumun son tebliğini Doç. Dr. Enbiya Yıldırım "Rivayetlerin Şekillenmesinde İnsan Olgusu Üzerine Bir Analiz" başlığı ile sundu. Tebliği, kitaplarda tasnif edilmelerine kadar geçen süreçte rivayetlerin maruz kaldığı

değişim ile insan doğasının ve donanımının bu vetirede oynadığı rolü, çağdaş iletişim analizleri ışığında inceledi. Buna bağlı olarak, rivayetleri tahlil ederken anılan boyutun göz önünde bulundurulmasının gerekliliği üzerine durdu, hadislerin lafızlarından hüküm çıkarmanın sıhhatini irdeledi.

Yıldırım'a göre, her insanın ontolojik yönü farklıdır. Rivayet denilince olayın içine insan faktörü girmektedir. Hadis açısından bakılacak olursa, yetenek insanın algılayış gücüdür. Algılayış gücü bireyin kendisi tarafından kazanılmış ve değiştirilmeye müsait bir şey değildir, doğuştandır ancak yetkinliğini artırmak mümkündür. Alıcının yetkinlik düzeyinin yüksek olması, doğru algılaması ve doğru anlatması açısından önemlidir. Bu nedenle, insanlar arasında -matematiksel önermelerin dışında- gerçek anlamda bir iletişimden bahsetmek olanaksızdır çünkü kavram dünyaları ve bunların karşılıkları kişiden kişiye farklıdır. Bunun yanında alıcı durumunda olan kişi olabildiğince nesnel davranmak durumundadır ancak, bu tam anlamıyla gerçekleşmemekte ve alınan söz insanın kendi iç dünyasında belli bir forma girmektedir.

İnsanın yapısıyla ilgili bu değerlendirmeler ışığında Yıldırım, hadislerin lafzen aktarımını zorlaştıran nedenler üzerinde durup, manen rivayetin hadislerde ne kadar farklılıklar meydana getirebildiğini günde beş vakit kılınan namazlar konusundaki değişik rivayetleri örnek göstererek ispatlamaya çalıştı.

Tebliğciye göre, kıraat farklılıklarına rağmen, âyetlerin metinlerinin bulunduğu hususunda bir tartışma söz konusu değildir. Çıkan ihtilaflar Allah'tan geldiği haliyle bize ulaştığına inandığımız ilahî buyrukların nasıl anlaşılması gerektiği üzerindedir. Ancak dinin teorik anlatımının bir parçasını oluşturan Hz. Muhammed'in hadisleri ile sünnetlerinde böyle bir kesinlik göremiyoruz. Kayıt altına alınmaması nedeniyle, manayla rivayeti hayatın tabii ve zaruri bir sonucu ortaya çıkmış bir zafiyet olarak kabul etmek durumundayız. Bu gerçek nedeniyle hadisler, yorumsal metinler kategorisine yakındır. Bizzat hadislerin kendisi dahi, yani üslûp ve lafız itibarıyla Kur'an vahyinden farklı, bir tür vahyi yorumlayıcı metinler durumundaysalar, o zaman şu an elimizde bulunan hadisler, gerçekte yorumun da yorumu mesabesinde dirler ve hadisleri, kutsaldan ayıran mesafe o kadar uzundur ki, onu neredeyse insanî bir metin gibi değerlendirmeye imkan verir.

Sonuç olarak, Hz. Muhammed'i tanıyıp anlamak için yegâne başvuru kaynağımız olan hadislerin tamamen manayla rivayet edildiği gerçeği göz önünde bulundurularak zıt şeylerden bahsetse de aynı konuyla ilgili rivayetler biraraya getirilmelidir. Hz. Peygamber'in esnek davranmış olabileceği her zaman göz önünde bulundurularak, birkaç kitapta son hali verilerek dondurulmuş ve artık değiştirilemez kabul edilmiş olan metinlerin harmanlanması suretiyle ortak bir metin çıkarılmasına ve hadis metinlerinin yeniden inşasına, dolayısıyla biçimlenme sürecinin izlenmesine ihtiyaç vardır. Bu aynı zamanda

yeni bir hadis kitabı yazımını da peşinden getirecektir. Çünkü farklı tarikleri nedeniyle aynı hadisin pekçok varyantını bir araya getiren hadis kitaplarındaki rivayet sayısını artıran en önemli neden raviler ve rivayetler arası farklılıklardır. Hadisler yeniden inşa edilirken başta sahabeler olmak üzere ravilerin fizyolojilerinin, kişilik ve psikolojilerinin, ontolojik ve epistemolojik donanımlarının dikkate alınmasıyla kişilik profillerinin, sosyal ve psikolojik durumlarının, içinde buldukları ortamın ve Arapların düşünme ve fikir yürütme yönteminin olabildiğince tespit edilmesine ihtiyaç vardır. Bu yapıldığı takdirde hadislerin geçirdiği değişim periyodunu anlama, buna bağlı olarak da muhtemel ilk halini tespit etme yönünde ciddi adımlar atılabilecektir.

Bu tebliği Yrd. Doç. Dr. Ayhan Tekineş müzakere etti. Müzakereci J. Piaget'nin insan algısının değişkenliği ve yeteneği teorisinin küçük çocuklar üzerine yapılan gözlemlere dayanılarak kurgulandığını bu sebeple küçük çocukların algılamaya yetenekleri ile belirli bir alanda ihtisaslaşmış, dikkatli ve iradi yapılan öğrenme süreçlerini birbirine mukayese etmenin doğru olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Piaget'nin teorilerinin 1930'lu yıllara dayanan gözlem ve deneylerden hareketle geliştirildiğini hatırlatmış; bu teorilerin yeniden gözden geçirilmesi ile ilgili tartışmaları hatırlatmıştır. Yanı sıra rivayetlerin aktarımı, sözün nakledilmesinin doğrudan bir anlama faaliyeti değil, bilgi intikali olduğunu bir insanın duyduğu bir sözü ezberleyip değiştirmeden başkasına aktarmasının farklı o sözü anlama ve yorumlamanın farklı bir kategori olduğunu ifade etmiştir.

Müzakereci yazıda tahrifin daha kolay ve daha tehlikeli sonuçları bulunduğunu belirtmiş; sözü dinleyen tam anlamasa bile yakın bir manayı ifade etmesinin mümkün olduğundan hareketle hadislerin belirli bir dönem sözlü rivayet edilmiş olmasının rivayetlerin anlamları üzerinde büyük değişiklikler meydana getirdiği tezini kabul etmemiştir. Mana ile rivayetin zannedildiği gibi metinlerin anlaşılması ve mezhepler arası ihtilaflarda büyük farklılıklara yol açmadığını belirten müzakereci, fıkıh usûlü bilginlerinin, söz söylemekten (hitab) esas maksadın mananın karşı tarafa iletilmesi olduğunu söylediklerini mana ile rivayet edilse de anlam değişmemesinin yeterli olduğu görüşünde olduklarını vurgulamıştır. Mana ile rivayet kabul edilmeyecek olursa aynı olay hakkında farklı lafızlarla yapılan şahitliklere de itibar edilmemesi gerekir ki hukuk, şahitlerden kelimesi kelimesine aynı ifadeyi vermelerini talep etmemiştir. Ayrıca mana ile rivayetin kabul edilmemesi durumunda Kur'an-ı Kerim âyetlerinin manalarının farklı dillerde ifade edilmesinin imkansız olması gerektiğini ifade etmiştir.

Günün üçüncü, öğleden sonranın ikinci oturumu "Dışarıdan Bakışın Sünneti Anlamaya Etkisi" ana başlığı ile Prof. Dr. Nevzat Aşık'ın başkanlığında yapıldı. Bu oturumda ilk tebliği "Fıkıh Sisteminde Hadislerin Anlaşılması" ismiyle Doç. Dr. Mehmet Emin Özafşar sundu. Özafşar, tebliğinin başlıktan da

anlaşılacağı gibi fakih, hadis ve anlama mefhumlarına odaklandığını ifade edip bu sıra çerçevesinde bir sunum yaptı. Önce "fıkıh nedir?" ve fakih kimdir?" sorularına cevap arayan tebliğci, fıkıh sistemi hakkında klasik literatürdeki bilgileri özet bir şekilde verdikten sonra bu sistemin üç temel özelliğini; aktarımsallık, Arap dili ile kayıtlı olma ve kendi bünyesinde geliştirilen kurallar ile kayıtlı olma şeklinde belirleyip her bir başlığı ayrı ayrı ele aldı.

Tebliğciye göre, fıkıh sisteminde aktarımsallıktan kasıt onun vahiy kaynaklı bir sistem olmasıdır. Nasıl ki vahiy elçi aracılığıyla insanlara ulaştırılmış ise aynı şekilde temel yükümlülükler de elçi tarafından bildirilmiştir. Bu nedenle dinin doğası gibi fıkıhın doğasında da "sema/işitme" yani "haber" merkezî konumdadır. Hz. Peygamber, yalnızca teorik bilgileri sözselsel olarak insanlara aktaran değil, aynı zamanda o bilgileri fiilen hayata aktarandır. Beşeri yükümlülüklerin dilsel beyanlarının anlam alanını davranışlarıyla ve davranışa dönük açıklamalarıyla belirginleştiren de yine Hz. Peygamberdir. Öte yandan fıkıh sistemi kendi bünyesinde geliştirilen kurallarla kayıtlı olmalıdır. Zira, fıkıh kural, kaide ve prensipler ilmidir. Fıkıh sisteminde düşünmek temel prensipler çerçevesinde düşünmek demektir. Fıkıh içerisinde anlamak demek, dini bilgiye esas teşkil eden bütün verilerden hareketle, zaman içerisinde oluşan/oluşturulan anlam evreninde anlamak demektir.

Özafşar, fıkıh sisteminin özelliklerini belirttiikten sonra, hadislerin fıkıh sistemi içerisinde anlaşılması hakkında iki örnek hadis zikrederek mezheplerin bu hadisleri nasıl anladıklarına dair görüşlerine yer verdi. Son olarak hadislerin fıkıh sistemi dışında anlaşılması gayretlerine temas eden tebliğci burada bir örnek olarak meşhur fakih İbn Dakik el-İd'in çağdaşı olan Necmeddin et-Tûfi'nin "*lâ darara ve lâ dirâra; Zarar ve mukabele bi'z-zarar yoktur*" hadisini sistem dışı nasıl yorumladığına değinerek, ileriye dönük olmak üzere hadislerin anlaşılması sorunuyla ilgilenenlerin cevabını aramak zorunda oldukları üç soruyla tebliğini bitirdi.

Bu tebliği müzakere eden Doç. Dr. Osman Güner şu hususlara dikkati çekti: "Fıkıh Sisteminde Hadislerin Anlaşılması" adlı tebliğde, nasları anlamaya çalışan, fıkıh sistemine damgasını vuran Şafii ve Hanefi ekollerinin, her ne kadar ayrıntıya ve yoruma ilişkin bazı ayrılıklar bulunsada da, temelde birbirlerinden bağımsız olmadıkları iddia edilmiştir.

Esasen tebliğde dile getirilen bu iddianın aksine, Şafiiilerin nasları ve hadisleri anlama konusunda daha lafızcı ve literal bir anlayışı benimsedikleri; Hanefilerin ve özellikle de Ebû Hanife'nin nasları anlama ve yorumlama konusunda Şafiiilerden mantalite ve metot olarak daha farklı bir yöntem izledikleri görülür. Sözelimi Ebû Hanife'nin nasları anlamaya çalışırken esas aldığı ilkelerden "akla uygunluk, insanî değerleri korumak, kolaylık, maslahat ve maksada uygun olanı tercih, örfe uygunluk ve zamanla ortaya çıkan gelişmeleri dikkate

almak” gibi prensipler, onun ekolünün farklılığını çok belirgin bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu metodik yaklaşım, Ebû Hanife ve talebelerinin (özellikle de İmam Muhammed’in), temelde Şafîi ekolünden daha farklı bir anlayışa sahip olduklarını göstermektedir. Ebû Hanife’nin yaklaşımı ve geliştirdiği ekol, ne tümüyle lafızcı ve literal bir yaklaşım ve ne de nasları göz ardı eden tümüyle akılcı bir eğilimdir. Nasları asla ihmal etmeyen fakat bununla birlikte vakıayı, realiteyi ve seyyal düşünceyi de önemseyen bir karakteristiğe sahiptir. Dolayısıyla İmam Şafî ile İmam Ebû Hanife’nin başlattığı fikhî sistemin, “sistem dışı” bir anlama metodu olmadığı gerekçesiyle temelde bir ve aynı olduğunu söylemek doğru bir tespit olmasa gerektir.

Bununla birlikte mevcut fıkıh sistemini, modern anlama teorilerini de dikkate alarak daha güncel ve daha aktüel hale getirebilmenin yolları aranmalı ve geçmişte Ebû Hanife tarafından başlatılan ekolün günümüzdeki modern versiyonu işlevsel hale getirilmelidir.

Bu oturumun ikinci tebliğini “Kelâmcı Bakış Açısının Hadisçilerin Sünnet Anlayışının Şekillenmesine Etkisi” ismiyle Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Kahraman sundu. Tebliğci, hadis ilminin hem teşekkül sürecine hem de ilerleyen dönemlerde kendi içinde uğradığı değişimlere etki eden en önemli faktörlerden birinin kelâm ilmi olduğunu, zira kelâmın alanına giren itikâdî, siyâsî ve sosyal gelişmelerle, hadisin “ilim dalı” haline gelme süreci arasında yakın bir ilişkisinin bulunduğunu, bu ilişkiyi şekillendiren temel hususların ise, kelâmcının kendi alanıyla ilgili metodolojileri ve sistematiği olduğunu ifade etti.

Bundan dolayı hadisçiler, hadisin âhâd ve mütevâtir şeklindeki taksiminde, mütevâtirin lafzî ve manevî kısımlarına ayrılmasında ve belli bir dönemden sonra te’vîl metodunun tatbikinde kelâmcı bakış açısından etkilenmişlerdir. Aslında metodolojiye ve anlamaya ilişkin bu hususlar, kollektif aklın ulaştığı bir netice olarak, Allah ve peygamberi tarafından verilen bazı ipuçlarından hareketle mezhep, meşrep ve mesleğine bakmadan, entelektüel bir müslümanın ilâhî hakikatleri anlama çabası olarak da değerlendirilebilir. Yani bu konuların, bir etki-tepki ilişkisinden bahsetmeksizin, kendi mecrâsında varlığını devam ettiren bir ilim dalında, şartların gereği olarak gündeme gelen doğal değişimler olduğu da düşünülebilir. Ancak tarihî süreç açısından hadis ilmindeki bu gelişmeler, ya kelâm sahasındaki gelişmeleri takip etmiş, ya da bunlara bir tepki olarak yani sonradan gündeme gelmiştir. Öyleyse bu durumun bir “etkilenme” ve “tepki verme” şeklinde değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Bu durum hadis ilmi için eksi puan değildir. Aksine bir ilim dalının, çalışma alanının kesiştiği noktalarda diğer ilim dallarıyla bir etki-tepki ilişkisine girmesi veya kendine uygun hususlarda onları taklit etmesi, varlığını devam ettirmesinin ve tekâmülünün gereğidir. Bu süreç günümüzde de devam etmektedir ve etmelidir. Hadis âlimi, selefının çok uzun sürede oluşturduğu muazzam birikimden istifade etmek ve ona dayanmak zorundadır. Ancak Hz. Peygam-

ber’in anlaşılması açısından İslâmî ilimlerde ve özellikle sosyoloji ve psikoloji gibi ilim dallarında gündeme getirilen yeni yöntem ve yaklaşımları değerlendirmesinde de en az bu kadar zaruret vardır.

Anılan tebliği Doç. Dr. Çağfer Karadaş müzakere etti. Müzakereci tebliği eleştirmek yerine daha çok bir katkı ve açılım sağlaması amacıyla kelâm alanında çalışan bir akademisyen olarak konuyla ilgili kendi görüşlerini dinleyicilerle paylaştı. Ona göre, matematiksel ifadeyle İslâm büyük bir küme olarak düşünülürse, İslâmî ilimler alt kümeleri oluştururlar. Karadaş müzakeresinde, bu alt kümeler olan ilimlerin birbirlerine göre konumları ve birbirleriyle olan ilişkilerine yönelik hadis-kelâm ve fıkıh özelinde bir tespit ve değerlendirmede bulunmuştur. Müzakereci, tebliğ sahibinin dillendirdiği görüşlere katıldığını belirterek yapılan değerlendirmelerden hareketle ister yöntem isterse tasnif alanında olsun hadisçi anlayışın şekillenmesinde fikhî ve kelâmî gelişmelerin büyük ölçüde belirleyici rol oynadıklarının söylenebileceğini ifade etti.

Günün son tebliğini programda Pazar görüldüğü halde, işlerinin yoğunluğu nedeniyle sempozyumda ancak bir gün bulunabilen Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Doç. Dr. Mehmet Görmez “Hadis ve Semantik” başlığı ile sundu. Görmez, hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasında semantikten ne derece yararlanılabileceğini incelediği tebliğinde önce semantik hakkında bilgiler verdi. Semantiğin Batı menşeli bir ilim dalı olarak görüldüğünü ancak bunun kavramsal çerçevesini oluşturan anlam daralması, anlam genişlemesi ve aktarımı, anlam zayıflaması, asli mana, izâfî mana gibi kavramların hem dil bilim kaynaklarında hem de usûl-i fıkıh kitaplarında yaygın olarak kullanılan temel kavramlar olduğunu belirtip, bu manada semantiğin İslâm ilim geleneğinde çok önceden kullanıldığına dikkat çekti. Bununla bağlantılı olarak tebliğci hadis ilmindeki garibu’l-hadîs literatüründen örnekler vererek, bunların semantikle olan ilgilerinden bahsetti. Görmez, hadis ilminde semantikten, câhiliyye dönemi kelimelerinin İslâm devresinde geçirdikleri anlam kaymalarının tespitinde, farklı rivayetleri bir araya getirirken bunlardaki anahtar kelimelerin teşhisinde, hadislerin sahihini sakîminden ayırmada, mana ile rivayette meydana gelen ravi tasarruflarının belirlenmesinde ve daha başka konularda yararlanılabileceğini bazı örnekler de vererek açıkladı.

Bu tebliği Yrd. Doç. Dr. İsmail Güler müzakere etti. Daha önceden tebliğ eline ulaşmadığı için Güler, konuyla ilgili kendi görüşlerini yansıtan bir metin hazırladığını belirtip bu metni okudu. Kısacası, hadislerin anlambilim ölçüleri içinde incelenebileceğini bunun daha çok artzamanlı anlambilim çalışmaları biçiminde olmasının daha uygun olacağını ancak, anlam değişimlerinin zaman içinde takip edebilmek için değişik zamanlarda yazılmış sözlüklerin elimizde olması gerektiğini, Araçların da itiraf ettiği gibi bu konularda eksikliğin bulunduğunu söyledi. Diğer taraftan anlamanın kültür ve nesillerle kayıtlı bulunduğunu hadislerde de yorumla açıklığın insanî bir gereklilik olduğunu,

dinin zaman ve mekan yönüyle kuşatıcılığı açısından bunun da lüzumlu olduğunu ifade etti. Ayrıca teknik açıdan hadislerdeki lafız probleminden dolayı ifade bazında hadislerde geçen kelimelerin ne kadarının Hz. Peygamber'e ait olmadığını bilmenin zorluğundan bahsedip, bunun da anlambilim açısından hadisleri ele almada bir problem teşkil ettiğini söyledi.

Tebliğlere ayrılan son oturum, ikinci gün Pazar öğleden önce gerçekleştirildi. "Sünnetin Anlaşılmasına Tesir Eden Yardımcı Unsurlar" anabaşlığını taşıyan oturuma Prof. Dr. Talat Sakallı başkanlık etti. Bu oturumda ilk tebliği önceki gün yerini Doç. Dr. Mehmet Görmez'e veren Yrd. Doç. Dr. Ahmet Yıldırım "Hadisleri Anlamada İşârî Yorum" ismiyle sundu. Yıldırım, işâret kavramı, işârî yorumun anlamı, mahiyeti, hususiyetleri ve kuralları konusunda hayli doyurucu bilgiler verdikten sonra hadislerden işârî yorum örnekleri zikrederek baştaki teorik bilgilerin somut misallerini gösterdi.

Yıldırım, işârî yorumda belli bir disipin sağlanması adına bazı kurallarla tahdit edildiğini ifade etti. Buna göre işârî yorumda, bâtin mananın lafzın zahir manasına aykırı olmaması, başka bir yerde bu mananın doğruluğuna nassen veya zahiren bir şahidin bulunması, sözkonusu manaya şer'î veya akli bir muarızın bulunmaması, bâtin mananın tek mana olduğunun ileri sürülmemesi gibi kayıtlar bulunmaktadır.

Tebliğciye göre, mutasavvıflar hadislerin bir kısmını, kendi düşünce ve görüşlerine delil olabilecek şekilde kullanmışlar, buna paralel olarak da kendilerine özgü bir yorumlama metodu geliştirmişler ve bu metoda işârî, bâtinî veya irfanî yorum ismi verilmiştir. Daha sonra bu konuda yazılan eserlerle zengin bir literatür oluşmuştur. İşârî yorumu diğer anlama ve yorumlama şekillerinden, yöntem, terminoloji ve söylem bakımından farklı ve hususî kılan taraf, onun, ibareyle anlatılamayan, yalnızca ilham, keşf gibi yollarla elde edilmiş bilgiyi lafzî anlamın ötesinde yeni bir anlamı ve örtük olan manayı ortaya çıkarmayı hedeflemiş olmasıdır. Bu yönüyle, anılan nitelikteki yorumun tasavvufun bilgi nazariyesiyle yakından ilişkili ve ondan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Süfîler hadis rivayeti konusunda çokça tenkit edilseler de bu tarz yorumlama şekliyle hadis yorumlarına canlılık ve zenginlik getirmişlerdir. Süfîler hadisleri yorumlarken kalplerine doğan bu bilgileri kapalı bir üslûbla, rumuz ve işaret yoluyla ifade etmişler, bilhassa bu yolla elde edilen bilgileri herkesin anlayamayacağı, böylece insanları yanlış bir anlayışa götürebileceği dikkate alarak yorumlarını sembollerle ifade etmeyi tercih etmişlerdir.

Mezkur oturumun ikinci tebliğini Doç. Dr. Yavuz Ünal "Sünnetin Anlaşılmasında Kültürel Unsurların Rolü" ismiyle sundu. Ünal, sünnetin anlaşılmasında, kültürel unsurların ne kadar etkin olabileceğini tartışabilmek için, öncelikle sünnetin oluşumundaki yerel kültürün rolünün belirginleştirilmesi gerektiğine dikkat çekti ve şu öneride bulundu: *Sünnetin nasıl oluştuğu ve tarihsel süreç*

içerisinde diriliğini nasıl sürdürdüğünü ele verecek olan bir yapışökümü uygulanmalıdır. Zira bir uygulamanın sünnet olarak algılanması ve ilâ nihâye bu formatı koruması onun referanslarına bağlıdır.

Sünnetin ana referanslarından biri olan hadislere gelince, başlangıçta söz sahibinin yani Hz. Peygamber'in özel statüsüyle birlikte muhatapların durumu, ortaya çıkacak ifadeyi yani hadisi dolayısıyla uygulamayı yani sünneti belirlemektedir. Ancak hadislerin ve sünnetin yerel kültürle olan serüveni burada bitmemekte, aksine yeni başlamaktadır. Zira Hz. Peygamber'in muhatapları olan insanlar da, kendi kültür dağarcıklarına bağlı olarak anlayacak ve anlatacaklardır. Buna ek olarak, kültürel değişimlerin zorlamasıyla ortaya çıkan özel durumlar da söz konusu olacaktır. Metnin işlevselliğini sürdürebilmesi adına yapılan özel müdahaleler bunun için örnek olarak zikredilebilir.

Bu tarihsel süreç dikkate alındığında hadislerde yer alan bir kavram veya beyanın ne olduğu ve nasıl anlaşılması gerektiği konusunda, sözün birinci derecede muhatapları olan ashâbın ve onlarla birlikte yaşayan tabiîn kuşağının açıklayıcı beyanları, esas kabul edilecek ve yol gösterici bir rol üstlenecektir. Bunun dışındaki uygulama ve beyanlar da, anlama sürecine katkıda bulunacak ciddi veriler olarak kabul edilecektir.

Bu tebliği Doç. Dr. İbrahim Hatiboğlu müzakere etti. Hatiboğlu müzakeresinde, tebliğ sahibinin özellikle sünnet-kültür kaynaşmasına ve ayrılamazlığına işaret eden görüşlerine katıldığını, ancak bu işlevi gerçekleştirmeye yönelik olarak, deliller arasında bir güç/otorite mukâyesesi yapılmaksızın ilk kaynak ve uygulamadan kopmamak kaydıyla, sünnetin sürekli olarak kendi kültürünü meydana getirip geliştirdiği görüşünde olduğunu ifade etti. Sünnetin anlaşılmasına yönelik olarak ise, her mülâhazayı dikkate almak yerine, İslâm toplumdaki ve Batı'daki farklı kanaatlere ve yöntemlere sahip ilim ve düşünce geleneklerinin farkında olup, bu doğrultuda bir ilim-düşünce geleneği çerçevesinde ve bir iç tutarlılık içerisinde kuşatıcılığı yakalamaya çalışmak gerektiğini belirtti. Bu bağlamda, modern dönem sosyal teorileri ve düşünüş biçimlerini İslâm düşüncesini izah sadedinde kullanırken, bunların bünyeye uygun olup olmadığı, 'değerine ve tayin ediciliğine' işaret edilen geleneksel düşünceyi anlama ve anlamlandırmaya katkı sağlayıp sağlamadığı gibi soruların her an sorulması gerektiğine işaret etti.

Oturumda üçüncü tebliği Yrd. Doç. Dr. Erdinç Ahatlı tarafından "Rivâyetler ile Hadis Usûlü ve Tarihinin Bazı Meselelerinin Anlaşılmasında Anakronizm Sorunu" ismiyle sunuldu. Ahatlı tebliğinde adından da anlaşılacağı üzere geleneğimizde daha önce kullanılmayan ve Batı'dan ithal bir kavram olan "anakronizm" in hadis ilminin bazı meselelerine nasıl uyarlanabileceğini inceleyerek modern kavramlarla geleneğin bir irtibatını kurmaya çalıştı. Ahatlı, genel hatlarıyla "bir şahıs veya olay ya da olgunun gerçek devrinden başka bir

tarihte gösterilmesi” demek olan anakronizm hakkında kısa bilgiler verdikten sonra tebliğini; rivayetlerin tarihi gerçekliğe aykırılığı anlamında anakronizm, hadis usûlü ve tarihinin bazı meselelerini değerlendirmede anakronizm, itikadî ve siyasi fırkalara dair bazı fiten hadislerinde anakronizm olmak üzere üç başlık halinde örneklerle sundu. Ona göre anakronizmin en önemli sebeplerinden birisi, günümüz kavram ve algılamalarından hareketle rivayetleri geriye dönük okumanın yol açtığı yanlış anlamalar ve geçmişî bugünün değerleri ve çerçevesi içinde kalarak değerlendirmek veya analiz etmektir. Bundan kurtulmak için, Hz. Peygamber dönemi sosyal hayat, kültür, folklor ve coğrafyasının iyi bilinmesi, rivayetlerde geçen bazı kelimelerin tarih boyunca maruz kaldığı anlam kaymalarının hesaba katılması, sonraki asırlarda yerleşik hale gelmiş hadis usûlü bilgileriyle, rivayetlerin tespit, tedvin ve tasnif sürecinde -ki ağırlıklı olarak ilk üç asırdır- zamanla şekillenen ve kişilere veya bölgelere göre değişiklik arzeden, bazı uygulamaların gelişim sürecinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Ahatlı'nın, mânen mütevatir rivayetler ile Hz. Peygamber'in hissî mücizelerine ilişkin hadisleri tenkit edenlerin düştükleri anakronik hatalara işaret etmesi tebliğin dikkat çekici yönlerindendi. Tebliğ sahibinin daha önce pek dillendirilmeyen bazı fiten hadislerinin anlaşılması konusunda yaptığı izahlar da akademisyenler tarafından tartışmaya değer bulundu. Ona göre, fiten hadislerinde geçen ve sonradan kurumsallaşmış bazı fırkaları gösteren kaderiyye ve mürcie gibi ifadeler şöyle anlaşılabilir: Hz. Peygamber, ileride çıkacak herhangi bir itikadî fırkaya gaybi haber olarak işaret etmeksizin, muhtemelen kendi döneminde gündeme gelen bazı tartışmalar nedeniyle bir konuda hadis îrâd etmiş, ancak daha sonraları ortaya itikadî tartışmalar ve bunların temsilcileri çıktığı için, hadise ravinin kısmî müdahalesi ya da isim olarak kullanılan kelimeye terim anlamı yüklenerek bu rivayetler belli şahıs veya gruplara hamledilmiş olabilir.

Bu tebliği Doç. Dr. Emin Âşıkutlu müzakere etti. Âşıkutlu tebliği, dil-üslup, muhteva ve katkı olarak üç bölümde değerlendirdi. Müzakereci anakronizmin Türk Dil Kurumu tarafından "tarih yanılığı" olarak karşılığı verilen veya "tarihe uymama", "tarihe aykırılık", "tarihle tutarsızlık" ya da tebliğde ifade edildiği gibi "tarihi gerçekliğe aykırılık" gibi bir karşılığı varken, tebliğin en önemli anahtar kelimesi durumundaki bir kavram yerine, yabancı bir kültürün ürünü olan "anakronizm" kelimesini kullanmanın hadis geleneğine uymadığını belirtti. Ona göre, Türkçe anlatım yönünden zaaf taşıdığı izlenimi veren böyle bir başlık yerine "Bazı Hadis Meselelerinin Anlaşılmasında Tarih Yanılığının Etkisi", ya da "Rivayetlerde ve Hadis İlmi ve Tarihinin Bazı Meselelerinde 'Tarihsel Yanılığ' Sorunu" ifadesi başlık yapılabilirdi. Bunun yanı sıra Âşıkutlu tebliğcinin kullandığı bazı kelimeleri de akademik dil açısından tasvip etmediğini ifade etti.

Diğer taraftan, tebliğde kullanılan örnekler dikkate alındığında, "anakronizm" diye ifade edilen "tarihsel yanılığ" türlerinden dördüncüsü olarak gösterilen "**geçmişî bugünün değerleri ve çerçevesi içinde kalarak değerlendirmek**" yani "tarihte olmayanı var saymak" anlamındaki tarihe aykırılıklar boyutu üzerinde durulmakta ise de, "tarihte olanı yok saymak" anlamındaki aykırılık örnekleri ihmal edildiği için, tebliğin muhtevası başlığını tam yansıtmamaktadır. Âşıkutlu son bölümde tebliğcinin değinmediği anakronik yaklaşımlar çağrıştıran bazı örnekleri katkı mahiyetinde zikrederek müzakeresini bitirdi.

Sempozyumun son tebliği "İnhisarcı Yaklaşımın Sünnetin Anlaşılmasında Ortaya Çıkardığı Problemler" ismiyle Doç. Dr. Salih Karacabey tarafından sunuldu. Karacabey, hadisleri anlarken özellikle insan faktörünü göz önünde bulundurmanın önemine dikkat çekti. Ona göre, hadislerin konusu, üslubu veya rivayet yöntemi, hadis ve sünnetten kural ve hüküm çıkarmak durumunda olan ilimlerin metodolojilerine yeterli malzeme vermeyebilir. Buna paralel olarak herhangi bir ilmin metodolojisinin de hadis ve sünnetten ilgi alanına giren kısmı değerlendirmede yetersiz kalabileceği göz ardı edilmemelidir. Çünkü dinin asıl konusu olan insan tek yönlü bir varlık değildir. İnsanın ben, bendişi ve benüstü alemle ilişkilerinin bütün boyutlarını, bir tek ilmin bakış açısı ve ilgi alanıyla nihâî çözüme kavuşturabilmek mümkün değildir. Yani mesela bir metni veya lafzı, usûl-i fikhin hüküm çıkarma, kelamın ise itikad açısından problem teşkil edip etmemesi açısından incelemesi, bazen hadisin kastettiği mana karşısında yetersiz kalabilir. Bu da nassın alanının daraltılmasına veya çözümsüzlük durumunda sünnetin reddedilmesine sebep olabilmektedir. İki olumsuzdan birini tercih etmek yerine sünnetin ihtiva ettiği manaya, dinin gönderiliş hikmetini dikkate alarak yeniden bakmakta zaruret hasıl olmaktadır. Çünkü belli ilmî disiplinler sünnete öncelikle kural merkezli bakmakta ve Hz. Peygamber'in kasdını, hadislerin metinlerinde görünen manaya hasretmektedirler. Mesela Ebu Hanife'nin "*Zinâ yapan, mümin olduğu halde zina yapmaz, hırsızlık yapan mümin olduğu halde hırsızlık yapmaz, içki içen mümin olduğu halde içmez*" hadisini, kendi anlayışı istikametinde benimseydiği "iman-amel ilişkisi" açısından değerlendirip "sahih değildir" diye reddetmesi, hadise belli bir pencereden baktığının göstergesidir.

Hadise aynı şekilde inhisarcı yaklaşım lafızdaki anlamı esas kabul eden bir başka grup, bu ve benzeri büyük günahları işleyen dinden çıkar diyebilmektedir. Her ikisi de hadisin lafzî manasını ve kendi belirledikleri şablonu kullanmaktadır. Hadisi sahih kabul eden ehl-i sünnet âlimlerinin de "imanın kemal noktasını kaybetme"si şeklindeki değerlendirmeleri kendi dönemlerinin genel anlayışını yansıtmaktadır. Halbuki hadise konu olan insan, sadece akli verilerle yaşayan bir varlık değildir. İnsanın duyguları da tavırlarını yönlendirmede önemli bir etken oluşturur. Hz. Peygamber'in imanı ve mümini tanım-

layan diğer hadisleri, bu hadis ile birlikte düşünüldüğünde lafzın, siyah ve beyaz arasındaki zıtlık gibi bir tezat oluşturmadığı yargısına varılabilir.

Tebliğciye göre, hadislerin, çeşitli ilim dallarının metodolojileri çerçevesinde, insanın psikolojisini ve içinde yaşadığı sosyal yapıyı dikkate almadan anlaşılmasına çalışılması, sadece belli yönleri öne çıkaracağından, çeşitli problemler doğurmaktadır. Hz. Peygamber'in nübüvvet görevi ve üstlendiği sosyal görevler dikkate alınmadan yapılan değerlendirmelerde, en azından, maksada uygun olmayan sonuçlara ulaşma riski bulunmaktadır.

Bu tebliği Yrd. Doç. Dr. Nimetullah Akın müzakere etti. Akın, tebliğin tamamı okunduğunda genel bir kanaat oluşsa da yeni bir kavram olarak "inhisarcı yaklaşım"dan neyin kastedildiğinin açıklanıp, bu kavramın anlam ve kapsamının tespit edilmesi yerinde olurdu ve böylece inhisarcı yaklaşım ifadesinin neleri içine aldığı daha netlik kazanırdı, diyerek kavramın kapalılığına ilişkin değerlendirmesini ifade etti.

Akın, başka anlama vasıtalarını dikkate almadan yapılacak bir yorumun eksik olacağı fakat inhisarcı yaklaşımın göz ardı edilmesinin de bazı sakıncalar doğurabileceğini belirterek şunu ifade etti: İnhisarcı yaklaşım sadece yöntemde midir yoksa kişilerin düşünce dünyalarını da içine alacak tarzda geniş bir kapsama mı sahiptir? Eğer kapsamı bu kadar genişletirsek bir hadis metnini anlamaya çalışırken inhisarcı yaklaşımdan ne kadar uzak kalılabileceği bir sorun teşkil etmez mi? Tebliğde örnek olarak "zina yapan, mümin olduğu halde zina yapmaz, hırsızlık yapan, mümin olduğu halde hırsızlık yapmaz, içki içen mümin olduğu halde içki içmez" hadisinin yorumu sunulmaktadır. Buna göre Ebû Hanîfe'nin, metni kendi anlayışı istikametinde benimsediği iman-amel ilişkisi açısından değerlendirip "sahih değildir" diyerek reddetmesi, ya da bir başka grubun lafzın zahirine bakarak büyük günah işleyenleri tekfir etmesi inhisarcı bakış açısı olarak değerlendirilmiştir.

Müzakereci Buhârî'nin ise imanı söz ve fiil olarak gördüğünü, artıp eksildiğini savunduğunu hatırlatıp âlimlerin kendi döneminde var olan kelâmî tartışmalardan uzak durmadıklarını ve tartışmalarda kendi görüşünü açıkça ifade ettiklerini söyledi. Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi bir metni anlama çabası içinde olanların zihninde zaten bir düşünce dünyası oluşmuştur. O düşünce dünyası çerçevesinde metinlere yaklaşıp anlamaya çalışmışlardır. Bu açıdan bakıldığında anlaşılması zor, problemleri bir hadis metninin değerlendirilmesinde, metni değişik gerekçelerle reddeden kişi de, onu izah edip savunmaya çalışan kişi de aslında aynı inhisarcı yaklaşım içerisindedir. Bu durumda burada inhisarcı yaklaşımın ne olduğu kadar ne olmadığı da önem kazanmaktadır.

Sempozyum öğleden sonraki değerlendirme oturumu ile sona erdi. Bu oturumda Prof. Dr. Abdullah Aydın, Prof. Dr. Nevzat Aşık ve Prof. Dr. Talat

Sakallı sempozyum hakkındaki izlenimlerini, tavsiyelerini ve teşekkürlerini ifade ettiler ve en kısa zamanda tebliğlerin kitap halinde basılarak kalıcı kılınmasını ve bu sayede ilim âleminin ve diğer ilgililerin istifadesine sunulması temennilerini ifade ettiler. En son olarak da Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz vakıf başkanı ve ev sahibi sıfatıyla duygusal bir konuşma yaptı. Yavuz, kısıtlı imkanlarına rağmen önemli faaliyetler gerçekleştirdiklerini belirtip himmet ehlinin yardımlarını talep etti ve tüm katılımcılara teşekkürlerini sundu.

Erdoğan AHATLI, Yrd. Doç. Dr.

SAÜ İlahiyat Fakültesi, Ozanlar/ADAPAZARI